

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ

Ця робота ліцензується відповідно до [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)/This work is licensed under [a Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Oleksandr Pronikov – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Defense of Ukraine and Theory and Pedagogical Practices of Physical Culture, T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium» (Chernihiv, Ukraine).

Research interests: history of national education, personalities in pedagogy, training of future physical culture teachers, development of student sports, globalization of higher education.

Олександр Проніков – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри захисту України та теорії і педагогічних практик фізичної культури Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (Чернігів, Україна).

Наукові інтереси: історія вітчизняної освіти, персоналії у педагогіці, підготовка майбутніх учителів фізичної культури, розвиток студентського спорту, глобалізація вищої освіти.

ORCID: 0000-0001-5329-635X

E-mail: olexandrpronikov@gmail.com

DOI: 10.58407/NI.26.1.10

SOFIA RUSOVA AS A REFLECTION OF UKRAINIAN NATIONAL PEDAGOGY (ON THE 170TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF SOFIA FEDORIVNA RUSOVA)

СОФІЯ РУСОВА ЯК ДЗЕРКАЛО УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ (ДО 170-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ СОФІЇ ФЕДОРІВНИ РУСОВОЇ)

The article analyzes the pedagogical work of Sofia Rusova, widely respected as the founder of national pedagogy and preschool education in Ukraine. Her organizational strengths and scientific and pedagogical competence were most evident during a pivotal period in Ukrainian history—the era of the people's struggle for Ukrainian sovereignty from 1917 to 1919.

Sofia Rusova considered children her most precious treasure and constantly worked to secure the nation's future. She analyzed the state of Ukrainian youth education at the time and condemned the colonial education system, saying it crippled children's minds and souls, leaving them at a crossroads. She argued that schools failed to reflect the national spiritual values of the Ukrainian people, leading to widespread despair. While working in Chernihiv region, Kyiv, Kamianets-Podilskyi, and even in exile, Rusova opened new schools and kindergartens. She taught children directly and helped other teachers adopt new educational approaches.

Her creative and artistic approach to education is evident in her works, such as the Ukrainian primer and textbooks on European and non-European geography. Sofia Rusova dedicated her life

to the creation and development of Ukrainian national schools and pedagogy. She authored key pedagogical works, including «Preschool Education», «Theory and Practice of Preschool Education», «Didactics», «Modern Trends in New Pedagogy», «The Role of Women in Preschool Education», and «The Moral Task of the Modern School».

The purpose of the article is to reassess Sofia Rusova's contributions to shaping Ukrainian national pedagogy and the system of preschool education in Ukraine during 1917–1919. It also aims to evaluate how her ideas align with modern teaching theories and methods.

Methodology. Comparative-historical, comparative-contrastive, and functional-structural analyses of literary and archival sources enabled the study of the problem, as did bibliographical searches that systematized library catalogs, printed sources, and archival collections. Generalization methods enabled a comprehensive and objective understanding of the processes under study.

Scientific novelty. Sofia Rusova's creation of the Ukrainian national pedagogy system is analyzed.

Conclusions. After analyzing Sofia Rusova's concept of a national education system, the main principles of her pedagogy are clear: humanism, democracy, nationality, harmony with nature and culture, a person-centered approach, socially determined education, and universal human values. Ukraine's current education system is founded on these principles, as stated in its education laws.

Keywords: Sofia Rusova, national pedagogy, preschool education.

Стаття присвячена педагогічній спадщині Софії Русової – ключовій постаті у створенні системи національної освіти та дошкілля в Україні. Особливу увагу приділено періоду 1917–1919 років, коли під час боротьби за державність її організаторський талант та наукова компетентність розкрилися найповніше.

Для Софії Русової діти були найдорожчим скарбом і запорукою розквіту нації. Аналізуючи тогочасну освітню систему, просвітителька засуджувала її колоніальний характер, що руйнував інтелект і духовність учнів. Як наголошувала С. Русова, тогочасна школа була чужою для українського менталітету, що й призвело до глибокої зневіри народу в офіційній освіті.

Працюючи на Чернігівщині, в Києві, Кам'янець-Подільському, перебуваючи в еміграції, педагогиня відкриває нові школи, дитячі садки, у яких навчає дітей, допомагає вчителям та вихователям по-новому підійти до виховної справи. Прикладом творчого, мистецького розуміння освітнього процесу є створені нею український буквар, читанка, посібники з географії Європи, географії позаєвропейських країн тощо. Можемо констатувати, що Софія Русова все своє життя присвятила пошукам шляхів створення і розбудови української національної школи та педагогіки.

Софія Русова є автором фундаментальних праць з педагогіки: «Дошкільне виховання», «Теорія і практика дошкільного виховання», «Дидактика», «Сучасні течії в новій педагогіці» «Роль жінки в дошкільному вихованні», «Моральні завдання сучасної школи» «Єдина діяльна (трудова) школа» «Нова школа» та ін.

Метою статті є актуалізація діяльності Софії Русової щодо створення змісту української національної педагогіки, системи дошкільного виховання в Україні у 1917–1919 рр., та обґрунтування актуальності її педагогічної спадщини для нинішніх теоретико-методичних розробок.

Методи дослідження. Порівняльно-історичний, зіставно-порівняльний, функціонально-структурний аналіз літературних та архівних джерел, завдяки яким вивчено досліджувану проблему, пошуково-бібліографічний, за допомогою якого систематизовано бібліотечні каталоги, друковані джерела та архівні фонди. Методи узагальнення забезпечили можливість цілісно та об'єктивно висвітлити досліджувані процеси.

Наукова новизна. Проаналізовано процес створення Софією Русовою системи української національної педагогіки.

Висновки. Узагальнюючи аналіз створення Софією Русовою концепції національної системи освіти і виховання, зазначаємо визначені нею найважливіші педагогічні принципи: гуманізм; демократизм; народність; природовідповідність; культуровідповідність; особистісно орієнтований підхід; соціальна обумовленість виховання; загальнолюдські цінності. Сьогодні на цих засадах побудована система освіти в Україні, що визначено у відповідній законодавчій базі.

Ключові слова: Софія Русова, національна педагогіка, дошкільне виховання.

Видатний педагог, історик, письменниця, видавець, громадський і політичний діяч України Софія Русова, світогляд якої склався у процесі спілкування з визначними

діячами української культури та освіти В. Антоновичем, М. Драгомановим, М. Лисенком, О. Русовим, М. Старицьким, П. Чубинським, відіграла вагомий роль у

створенні змісту вітчизняної національної педагогіки. Її спадщина є цінним дороговказом на шляху розвитку Нової української школи.

Біографічна довідка. Народилася Софія Русова (дівоче прізвище Ліндфорс) 18 лютого 1856 у с. Олешня Чернігівської губернії у 1856 р. в аристократичній сім'ї. Її батьки були іноземного походження – Федір Ліндфорс, батько, шведського, Ганна Жерве, мати, французького. Софія, зростаючи в українському середовищі, серцем і душею прийняла біль України і віддала всі свої сили на визволення її народу з темряви неучтва.

Педагогічну діяльність Софія розпочала у 1871 р. П'ятнадцятирічною дівчиною разом із сестрою Марією організувала перший у Києві український дитячий садок. Життєвий та трудовий шлях С. Русової був насичений. Їй доводилося працювати вихователем дитячого садка, вчителем школи, викладачем і професором на Вищих жіночих курсах у Фребелівському педагогічному інституті в Києві, у Кам'янець-Подільському університеті (лектором педагогіки), професором педагогіки Українського педагогічного інституту імені М. Драгоманова у Празі.

У 1895–1899 рр. Софія Русова мешкала в Чернігові. Разом із місцевим вчительським товариством брала участь в організації заходів у справі освіти, складанні систематичного каталогу книжок для народного читання. На Чернігівщині Софія Русова також проводила активну громадську й культурно-просвітницьку діяльність. Разом із чоловіком Олександром Русовим вона стояла біля витоків Чернігівської громадської бібліотеки: працювала в ініціативній групі, була секретаркою на установчих зборах 28 березня 1877 року та особисто наповнювала книжковий фонд. Пізніше на Борзнянщині поєднувала роботу повитухи з просвітництвом, а з 1879 року присвятила себе вчителюванню в Олешні.

Вона була членом Української Центральної Ради, головою Департаменту дошкільної та позашкільної освіти в уряді УНР, фундатором жіночого руху в Україні, співробітником багатьох журналів, співзасновником Української педагогічної академії.

Усе життя Софія Русова невтомно і незрадливо працювала на ниві українського шкільництва. Померла С. Русова 5 лютого 1940 року в Празі.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Софію Русову справедливо вважають фундатором системи національної педагогіки та дошкільного виховання в Україні. Її талант організатора та фахова майстерність найповніше розкрилися у вирішальну для країни добу – під час

визвольних змагань за українську державність 1917–1919 рр.

Аналіз основних досліджень і публікацій з порушеної проблеми. Педагогічна спадщина Софії Русової майже тридцять п'ять років є предметом особливого інтересу науковців та педагогічної спільноти. Вивченню громадської, просвітницької та педагогічної діяльності С. Русової, її педагогічним ідеям присвячені дослідження Л. Гонюкової (2000), Г. Груць (1999), О. Джус (2012), Є. Коваленко та І. Пінчук (1998), О. Таран (2003), О. Фролової (2005). Дослідженню поглядів С. Русової на формування змісту національної педагогіки, виховання дітей дошкільного віку присвячені історико-педагогічні розвідки І. Зайченка (2016), О. Коваленко (2021), Г. Міленіної (2014), С. Попиченко та Л. Іщенко (2006), В. Сергєєвої (1996, 1997).

Педагогічні теорії та окремі аспекти змісту та організації освітньої справи запропоновані Софією Русовою були проаналізовані в статтях науковців – істориків педагогіки та фахівців у галузі дошкільної освіти. Проте вивчення педагогічної спадщини Софії Русової не втрачає своєї актуальності й потребує подальших історико-педагогічних розвідок.

Працюючи на Чернігівщині, у Києві, у Кам'янці-Подільському, перебуваючи в еміграції, педагог-просвітитель відкриває нові школи, дитячі садки, у яких навчає дітей, допомагає вчителям та вихователям по-новому підійти до виховної справи. Прикладом творчого, мистецького розуміння освітнього процесу є створені нею український буквар, читанка, посібники з географії Європи, географії позаєвропейських країн тощо. Можемо констатувати, що Софія Русова все своє життя присвятила пошукам шляхів створення і розбудови української національної школи та педагогіки.

Центральне місце в багатогранній педагогічній спадщині вченої займає концепція української національної системи освіти і національного виховання. У її межах отримали своєрідну інтерпретацію найважливіші фундаментальні теоретико-методологічні проблеми – мета, завдання, зміст, методи, принципи, форми освіти, навчання й виховання.

Головною й визначальною в педагогічній концепції С. Русової є ідея національного виховання. У центрі педагогічної концепції вченої перебуває дитина з її природженими задатками, здібностями, можливостями, талантами.

Головне завдання виховання – забезпечення розвитку відзначених чинників, а також національної самосвідомості і загальнолюдської моралі; формування соціально зрілої, працелюбної, творчої особистості, здатної до свідомого суспільного

вибору і збагачення інтелектуального, духовного, економічного, соціально-політичного і культурного потенціалу свого народу (Русова, 1997b, с. 94).

Успішно вирішувати ці завдання, на думку С. Русової, покликана рідна українська школа – школа рідної мови, гуманна й демократична. Її структура, система, мета, завдання, зміст, методи, принципи, форми, сам дух мають бути наповнені ідеєю українства, забезпечення всебічного і гармонійного розвитку дитини (Русова, 1997a, с. 99).

Система освіти, школа, виховання, за Софією Русовою, повинні здійснюватися, насамперед згідно з принципом природовідповідності виховання, який передбачає, що виховання повинно ґрунтуватися на науковому розумінні природних і соціальних процесів, узгоджуватися з загальними законами розвитку природи і людини (Русова, 1997a, с.101).

Найдорожчим скарбом Софія Русова вважала дітей і тому постійно піклувалася про зростання майбутнього народу. Аналізуючи стан тодішнього навчання української молоді, вона засуджувала колоніальну систему освіти, яка калічила розум і душу дітей, кидала їх на розпутья. Школа таврувалася нею як така, що не відповідає національному духовному складові українського народу, а народ зневірився у такій школі.

Софія Русова є автором фундаментальних праць з педагогіки: «Дошкільне виховання», «Теорія і практика дошкільного виховання», «Дидактика», «Сучасні течії в новій педагогіці» «Роль жінки в дошкільному вихованні», «Моральні завдання сучасної школи», «Єдина діяльна (трудова) школа», «Нова школа» та ін.

Невтомна педагогічна, наукова та громадська діяльність Софії Русової була спрямована на розробку концепції національної освіти і виховання. Українська національна школа, на думку С. Русової, має на меті виховати українськими засобами розумну, працьовиту дитину, не відірвану від свого рідного народу (Синекоп, 2012, с. 37).

З таких дітей Україна справді мала б рідних синів – щирих робітників на ниві народній, творців її майбутньої літописної долі. Отже, національна система освіти і виховання мусить формувати національно свідомих громадян української держави. Ці переконання С. Русової стали нормою її життя, науковою позицією, мірилом справжньої духовної цінності (Березівська та ін., 2003, с. 24).

С. Русова наполягала, щоб виховання розпочиналося з народження дитини. Засобами колискової, народних казок, ігор, пісень, лічилок, загадок тощо слід залучати дітей до національної культури особистості. Педагог стверджує, що «Нація народжується коло дитячої колиски, лише на рідному

ґрунті, серед рідного слова, пісні здатна вирости національно свідомо дитина» (Березівська та ін., 2003, с. 57).

Важливим засобом національного виховання Софія Русова визнає рідне слово. Саме через слово дитина сприймає духовні цінності народу, його світобачення та світосприймання, здійснюється її художньо-образне мислення, засвоюються нею мораль, історичний досвід народу тощо.

У системі національної освіти і виховання Софія Русова надзвичайну увагу приділяла дошкільному вихованню, яке, на її думку, є мостом, що перекидається між школою і родиною. Саме в цей період закладаються цільність особистості, її устремління, нахили. Коли дитячий «ранок», як писала С. Русова, проходить за несприятливих обставин, дитина виростає слабкою, з хисткою волею й небезпечними нахилами (Красовська та ін., 2014, с. 72).

У своїх працях «Націоналізація дошкільного виховання», «В дитячому садку», «Дошкільне виховання» С. Русова глибоко розробляє методiku навчання та виховання дітей, зокрема, досліджує проблеми розвитку мови та її вивчення, науки чисел, морально-соціального виховання, підготовки педагогічних кадрів (садівниць) тощо.

Не применшуючи ролі дошкільного виховання, Софія Русова виняткове значення у зрощуванні дітей надавала матері, називаючи її найкращим керманичем, природною вихователю (Ільків, 2009, с. 187).

Також С. Русова не визнавала альтернативи національному вихованню, яке, на її переконання, забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти. Вона прагнула, щоб педагог не був скутий догматичними циркулярами, якими визначаються зміст освіти та добір методів навчання. Учителю має бути розкутим і самостійним у складанні навчальної програми, у використанні форм та методів навчальної діяльності (Борисенко, 2006, с. 158).

Головним завданням педагога С. Русова вважала розвиток самостійності дитини. Треба «не вчити дитину, не давати їй готове знання, хоч би й саме початкове, а більш усього збудити в дитині її духовні сили, розворушити цікавість, виховати її почуття, – щоб очі дитини вмiли бачити, вуха дослухатися до всього, рученята вмiли заходжуватися й коло олівців, і коло ножиць, і коло глини, й коло паперу» (Ільків, 2009, с. 201).

Софія Русова категорично засуджувала бездумну сувору шкільну дисципліну, виступала за панування в навчальному закладі жвавого настрою, веселості, поваги, уваги і любові до дітей. Педагог була переконана, що в рідній школі розкриватимуться всі природні задатки дитини, яка набуватиме гармонійного розвитку. Це можливо за умов, якщо виховання буде

індивідуальним, пристосованим до природи дитини; національним; відповідатиме соціально-культурним вимогам життя; буде вільним, незалежним від певних вимог на ґрунті громадської організації (Ільків, 2009, с. 203).

Рідна, українська, школа, на думку С. Русової, є першою політичною і соціально-педагогічною вимогою кожного народу, який скидає з себе ланцюги гніту, позбувається криги байдужості, якою скуто було його серце за часів утисків і пригноблення вільної думки, його національної свідомості. Варто прислухатися до цієї позиції видатного педагога і державного діяча в наш час.

У демократичній рідній школі увесь зміст освіти й організація навчання повинні відповідати національним інтересам, враховувати освітні градації українського народу, здобутки національної культури, особливості української дитини. Остання, підкреслювала С. Русова, не дуже сивна, вона занадто вразлива й часто-густо ховається од інших своїми переживаннями; до неї треба підходити з ласкою, повернути її до себе повагою до її індивідуальності, треба збудити її цікавість; тоді виявиться талановита вдача дитини й озветься її глибока чулисть.

Педагог постійно нагадувала вчителям про необхідність врахування індивідуальних особливостей дітей. Образно порівнюючи дітей із кущами в саду, вона підкреслювала, що, як серед розмаїття кущів немає двох однакових, так і всі діти різняться між собою почуттями, думками, характерами, здібностями. Учителі та батьки мають знати своїх вихованців різнобічно і розвивати їхні духовні та фізичні сили (Красовська та ін., 2014, с. 61).

Освітній процес Софія Русова розглядала в його єдності, вважаючи, наприклад, що виховувати моральні якості окремо неможливо. На її думку, моральним вихованням має бути перейняте навчання протягом всього життя.

Провідним методом виховання С. Русова вважала гідний для наслідування приклад дорослих і всіх тих, з ким спілкується дитина. У зв'язку з цим, переконувала вона, треба, щоб вихованці у своєму оточенні бачили якнайбільше добра і краси.

Дитина має зростати не пасивним спостерігачем довкілля, а усвідомлювати свої і чужі вчинки шляхом обмірковування, самоаналізу. Вчитель, батьки повинні використовувати кожний випадок боротьби між злом і добром, аби виробити в дітях власні судження, давати змогу в різних обставинах життя виявляти свою «мужність, добре серце і правдиве поведження» (Красовська та ін., 2014, с. 96).

Рішуче С. Русова відкидала твердження шовіністів про те, що національне вихо-

вання приведе український народ до самоізоляції від європейського і світового культурного процесу. І в наш час ці ж спекуляції мають місце з боку різного роду псевдоінтернаціоналістів. Ніби передбачаючи таке, С. Русова дає їм обґрунтовану відповідь: «Національне виховання забезпечує кожній нації як найширшу демократизацію освіти, коли його творчі сили не будуть покалічені, а навпаки – дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля вселюдського поступу: воно через пошану і любов до свого народу виховує в дітях пошану і любов до других народів і тим приведе нас не до вузького відокремлення, а до широкого єднання й світового порозуміння між народами і націями» (Русова, 1997а, с. 165).

Аналізуючи світовий досвід шкільництва, Софія Русова висновкувала, що прогресують ті народи, які збудували добре організовану національну школу. За приклад вона ставила народи Німеччини, Англії, Японії, які краще за інших вичерпали у своєму вихованні власні глибокі національні скарби і надали вільний розвиток національній психології. У таких державах національне виховання виробляє у дитини, стверджує Софія Русова, не подвійну хистку моральність, а міцну, цільну особу (Русова, 1997а, с. 45).

Провідне місце у навчанні, фізичному і духовному зростанні дітей С. Русова надавала народному вчителю. Його мають вирізняти національна ідентичність, глибока освіченість, високий рівень культури, володіння педагогічними надбаннями попередніх поколінь педагогів, скарбами народної педагогіки, які він буде здатний творчо використовувати на практиці. Провідителі застерігала вчителів від рутинерства, формалізму, казенної дисципліни. Носій добра і краси, вчитель ніколи не повинен вживати щодо дітей кари або погроз. На переконання педагога, любов до дітей – той ґрунт, на якому виховання досягає своїх завдань (Русова, 1997б, с. 103).

Дуже хвилювала Софію Русову політична і соціальна незахищеність українського вчителя. Тож педагогиня зауважувала, що постійна матеріальна скрута, переслідування, безправність у всіх сферах життя негативно позначаються на його загальнокультурному і професійному рівні. Такий вчитель мало чим зможе зарадити у виховній справі. Суспільству слід створити для вчителя такі умови, щоб він не на словах, а на ділі почувався вільним, щасливим, незалежним у правовому й економічному становищі. Тоді він матиме можливість на творчість, демократизм, у своїх діях здійснюватиме людинотвірну місію в суспільстві.

Висновки. Узагальнюючи аналіз створення Софією Русовою концепції національної системи освіти і виховання, зазначаємо

визначені нею найважливіші педагогічні принципи: гуманізм, демократизм, народність, природовідповідність, культуровідповідність, особистісно орієнтований підхід, соціальна обумовленість виховання, загальнолюдські цінності. Сьогодні на цих засадах побудована система освіти в Україні, що визначено у відповідній законодавчій базі.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Перспективи подальших розвідок у напрямі національної педагогіки Софії Русової зосереджені на адаптації її ідей до сучасних викликів української освіти, зокрема в контексті євроінтеграції та національно-патріотич-

ного виховання. Крім того, це можуть бути дослідження можливостей поєднання русовського «культу особистості» дитини з інноваційними методиками дистанційного та змішаного навчання. Варто зупинитися на поглибленому аналізі того, як ідеї Софії Русової про самонавчання та творчу активність учнів корелюють із сучасними реформами НУШ. Можлива подальша розробка теорії та практики виховання в дошкільних закладах на засадах національної ідентичності, де дитина є «сонцем», навколо якого обертається освітній процес.

Фінансування / Funding

Дослідження не отримало зовнішньої фінансової підтримки / The research received no external financial support.

Заява про доступність даних / Data Availability Statement

Дані та матеріали, використані та проаналізовані в дослідженні, доступні у автора за обґрунтованим запитом / The data and materials used and analyzed in the study are available from the authors upon reasonable request.

Заява інституційної ревізійної ради / Institutional Review Board Statement

Не застосовується / Not applicable.

Заява про інформовану згоду / Informed Consent Statement

Не застосовується / Not applicable.

Конфлікт інтересів / Conflict of interest

Немає конфлікту інтересів / There is no competing interest.

Декларація про генеративний штучний інтелект і технології на основі штучного інтелекту в процесі написання / Declaration on Generative Artificial Intelligence and AI-enabled Technologies in the Writing Process

Генеративний штучний інтелект не застосовувався / Generative Artificial Intelligence was not used.

Список використаних джерел

- Березівська, Л. Д., Дічек, Н. П., Пирожено, Л. В., Побірченко, Н. С., Самоплавська, Т. О., & Сухомлинська, О. В. (Упоряд.). (2003). *Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.): Хрестоматія* (О. В. Сухомлинська, Ред.). Науковий світ.
- Борисенко, В. (Ред.) (2006). *Українки в історії* (2-ге вид.). Либідь.
- Гонюкова, Л. (2000). Софія Русова і український жіночий рух. *Етнічна історія народів Європи*, 7, 46–49. http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2000_7_12
- Груць, Г. М. (1999). *С. Русова і просвітительський рух в Україні* [Дисертація канд. пед. наук, Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка].
- Джус, О. (2012). Софія Русова у педагогічному просторі українського зарубіжжя (1920-і – 1930-і рр.). *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 42(1), 223–229. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2012_42\(1\)_34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2012_42(1)_34)
- Зайченко, І. В. (2016). *Педагогічна концепція С. Ф. Русової*. Ліра-К.
- Ільків, М. (Упоряд.). (2009). *Софія Русова і сьогодення*. СІМІК.
- Коваленко, Є. І., & Пінчук, І. М. (1998). *Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової* (Є. І. Коваленко, Ред.). Ніжинський державний педагогічний інститут імені Миколи Гоголя.
- Коваленко, О. В. (2021). Концепція С. Русової та Концепція Нової української школи: ретроспективний аналіз. *Софія Русова – предтеча Нової української школи*, 33–42. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36396/1/O_Kovalenko_KSRtNShRA_2021.pdf
- Красовська, Н. П., Люкшина, О. В., Лифенко, О. М., Мачковська, А. О., & Міщенко, І. С. (2014). *Національне виховання в ДНЗ за педагогічними ідеями С. Русової* (В. В. Семізірова, Упоряд.). Редакції газет з дошкільної та початкової освіти.
- Міленіна, Г. С. (2014). Відродження педагогічних ідей вільного виховання С. Русової і М. Монтессорі в сучасній педагогічній практиці. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія «Педагогічні науки»*, 1.45, 90–95. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2014_1.45_22
- Попиченко, С. С., & Іщенко, Л. В. (2006). До питання про концепцію дошкільного виховання у спадщині Софії Русової. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки»*, 39, 136–137.

- Русова, С. (1997а). *Вибрані педагогічні твори* (Кн. 1) (Є. І. Коваленко, Ред.). Либідь.
- Русова, С. (1997б). *Вибрані педагогічні твори* (Кн. 2) (Є. І. Коваленко, Ред.). Либідь.
- Синекоп, Л. (Упоряд.). (2012). *Метод проєктів за ідеями Софії Русової*. Шкільний світ.
- Сергеева, В. Ф. (1996). Про деякі питання концепції національного дошкільного виховання Софії Русової. *Педагогічний пошук*, 1, 20–21.
- Сергеева, В. Ф. (1997). *Проблеми дошкільного виховання в педагогічній спадщині Софії Русової* [Дис. канд. пед. наук, Інститут педагогіки Академії педагогічних наук України].
- Таран, О. М. (2003). *Проблеми дидактики в педагогічній спадщині С. Русової* [Автореф. дис. канд. пед. наук, Інститут педагогіки Академії педагогічних наук України].
- Фролова, О. (2005). Особа як об'єкт філософсько-освітнього вчення Софії Русової. *Філософія освіти*, 2, 162–170. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/2436>

References

- Berezivska, L. D., Dichek, N. P., Pyrozhenko, L. V., Pobirchenko, N. S., Samoplavsk, T. O., & Sukhomlynska, O. V. (Comps.). (2003). *Malovidomi pershodzherela ukrainiskoi pedahohiky (druha polovyna XIX–XX st.): Khrestomatia* [Little-known Primary Sources of Ukrainian Pedagogy (second half of the 19th–20th centuries): Ed.] (O. V. Sukhomlynska, Ed.). *Naukovyi svit*. [in Ukrainian].
- Borysenko, V. (Ed.). (2006). *Ukrainky v istorii* [Ukrainian women in history] (2nd ed.). Lybid.
- Dzhus, O. (2012). Sofiia Rusova u pedahohichnomu prostori ukrainiskoho zarubizhzhia (1920-i – 1930-i rr.) [Sofiia Rusova in the pedagogical space of the Ukrainian diaspora (1920s–1930s)]. *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly*, (42(1)), 223–229. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2012_42\(1\)_34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2012_42(1)_34) [in Ukrainian]
- Frolova, O. (2005). Osoba yak ob'iekt filosofsko-osvitnoho vchennia Sofii Rusovoi [The Individual as an Object of Sofiia Rusova's Philosophical and Educational Doctrine]. *Filosofia osvity*, 2, 162–170. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/2436>. [in Ukrainian].
- Honiukova, L. (2000). Sofiia Rusova i ukrainnyi zhinochy rukh [Sofiia Rusova and the Ukrainian women's movement]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, (7), 46–49. http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2000_7_12. [in Ukrainian]
- Hruts, H. M. (1999). *S. Rusova i prosvitnytskyi rukh v Ukraini* [Rusova and the educational movement in Ukraine]. [Candidate's thesis in Pedagogical Sciences, Ternopil Volodymyr Hnatiuk State Pedagogical University]. [in Ukrainian]
- Ilkiv, M. (Comp.). (2009). *Sofiia Rusova i sohoddennia* [Sofiia Rusova and the Present]. SIMYK. [in Ukrainian]
- Kovalenko, Ye. I., & Pinchuk, I. M. (1998). *Osvitnia diialnist i pedahohichni pohliady S. Rusovoi* [Educational Activity and Pedagogical Views of S. Rusova] (Ye. I. Kovalenko, Red.). NDPI. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36396/1/O_Kovalenko_KSRtNShRA_2021.pdf [in Ukrainian]
- Kovalenko, O. V. (2021). Kontseptsiiia S. Rusovoi ta kontseptsiiia novoi ukrainiskoi shkoly: retrospektyvnyi analiz [The Concept of S. Rusova and the Concept of the New Ukrainian School: A Retrospective Analysis]. *Sofiia Rusova – predtechka Novoi ukrainiskoi shkoly*, 33–42. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36396/1/O_Kovalenko_KSRtNShRA_2021.pdf [in Ukrainian]
- Milenina, H. S. (2014). Vidrodzhennia pedahohichnykh idei vilnoho vykhovannia S. Rusovoi i M. Montessori v suchasni pedahohichnii praktytsi [Revival of the Pedagogical Ideas of Free Education of S. Rusova and M. Montessori in Modern Pedagogical Practice]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Serii: Pedahohichni nauky*, (1.45), 90–95. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2014_1.45_22. [in Ukrainian]
- Popychenko, S. S., & Ishchenko, L. V. (2006). Do pytannia pro kontseptsiiu doshkilnoho vykhovannia u spadshchyni Sofii Rusovoi [On the Issue of the Concept of Preschool Education in the Heritage of Sofiia Rusova]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky*, (39), 136–137. [in Ukrainian]
- Rusova S. (1997. Kn. 1.). *Vybrani pedahohichni tvory: u 2-kh kn* [Selected Pedagogical Works: In 2 books]. (Ye. I. Kovalenko, ed.). Lybid. [in Ukrainian]
- Rusova S. (1997. Kn. 2.). *Vybrani pedahohichni tvory: u 2-kh kn*. [Selected Pedagogical Works: In 2 books] (Ye. I. Kovalenko, ed.). Lybid, 1997. [in Ukrainian]
- Serhieieva, V. F. (1996). Pro deiaki pytannia kontseptsii natsionalnoho doshkilnoho vykhovannia Sofii Rusovoi [On Some Issues of the Concept of National Preschool Education of Sofiia Rusova]. *Pedahohichniy poshuk*, (1), 20–21. [in Ukrainian]
- Synekop, L. (Comp.). (2012). *Metod proektiv za ideiamy Sofii Rusovoi* [Project Method Based on the Ideas of Sofiia Rusova]. *Shkilnyi svit*. [in Ukrainian]
- Taran, O. M. (2003). *Problemy dydaktyky v pedahohichnii spadshchyni S. Rusovoi* [Problems of Didactics in the Pedagogical Heritage of S. Rusova]. [Avtoref. dys. kand. ped. nauk, Instytut pedahohiky APN Ukrainy]. [in Ukrainian]
- Zaichenko, I. V. (2016). *Pedahohichna kontseptsiiia S. F. Rusovoi* [Pedagogical concept of S. F. Rusova]. Lira-K. [in Ukrainian]